

1.

På nyåret 1951 åkte vi teaterhistoriestuderande på studieresa tillsammans med förstaårseleverna på Dramatens Elevskola. Jag minns inte precis alla som deltog. Gubben Alm gjorde det, men inte Per Verner tror jag; knappast Pelle Edström heller. Dramatens förstaårselever minns jag bättre: Gunnar Hellström, Jan Malmsjö, Olle Thunberg, Tage Severinson, som sedan blev popsångaren Tage Severin, Pia Arnell, Silvija Bard, Annie Jenhoff, Elsa Parwitz, Ulla Sjöblom, Öllegård Wellton, och kanske ännu några som jag har glömt. Silvija hade tagit med sig en kompis med stora gula framtänder som hette Marianne Ruth, jag tror att hon var eller blev journalist. Man hade en dekoratörslinje på Dramatens Elevskola med en elev, K G Andersson och han var med. Regilinjens enda elev, Bengt Blomgren, och extraeleven Rolf Carlsten stannade hemma. Utbildningen var starkt ifrågasatt, inte minst av eleverna själva. Keve Hjelm hade varit regielev och var mycket kritisk. Det berättas att Bengt Blomgren och K G Andersson sökte upp chefen Ragnar Josephson för att klaga. Jag har inte lärt mig ett dugg! dundrade Blomman och K G Anderson sa på sitt sävliga dalmål: Det kan ju inte jag säga, för jag har ju i alla fall lärt mig att blanda limfärg, varvid Joppe lär ha brutit ihop. Ingen lärare från Dramaten följde med på resan som leddes av professor Beijer med hjälp av Gustaf Hilleström.

Första anhalten var Norrköping som hade Sveriges yngsta stadsteater där vi såg en habil Hamlet med Ingemar Pallin i titelrollen. Pallin övergav en lovade skådespelarkarriär och blev radiopratare i turistradion på Kanarieöarna. En av de unga skådespelarna gick omkring med stora plåsterlappar i ansiktet. Det var John Harrysson som spelade fackelbärande soldat i pjäsen och råkat sätta eld på sitt lösskägg. Belysningsanläggningen var ny och av yppersta klass och belysningsmästaren demonstrerade den för oss på natten efter föreställningen, en förtrollad natt tyckte vi då.

Efter Norrköping tog vi tåget vidare till Göteborg där vi såg Kaj Muncks Kärleken i regi av teaterchefen Torsten Hammarén. Jag minns att jag var djupt imponerad av samspelet framför allt det som rådde mellan de manliga rollinnehavarna: Tore Lindvall som prästen, Kolbjörn Knudsen som domprosten och Bengt-Åke Bengtsson som biskopen. Ingmar Bergman har skrivit i sin bok *Laterna Magica* om just den scen där Knudsen och Bengtsson är på visitation hos prästen Lindvall, om hur Hammarén med stor varsamhet om de små yttre detaljerna stimulerar skådespelarna att ge oss bråddjup insikt i motsättningarna mellan den privata kärleken, människokärleken och kärleken till Gud. När jag tänker på den precision han

visar i sin regi, i denna enda föreställning av honom som jag sett, förstår jag att Torsten Hammarén också var en lysande farsaktör. Av vad jag har läst mig till och hört berättas brukade han rädda spelårens ekonomi på Lorensbergsteatern (där han var chef innan han blev det på Stadsteatern) genom att spela farser på vårkanten där han själv uppträdde och lär ha varit omåttligt rolig. Kanske gjorde han det också när han blev chef för Stadsteatern? Vi var inkvarterade på Hotell Kung Karl inte långt från Brunnsparken och på natten blev vi ungdomar hembjudna till Kolbjörn Knudsens målände son Leif som hade ateljé på Guldheden. Det var mycket trevligt, men jag, som var nykter, såg till min förvåning hur värden smög omkring och krokade ner sina tavlor från väggarna. Sedan han gjort det fick han ett svartsjukeutbrott och började kasta saker omkring sig, bland dem ett massivt askfat av glas som susade genom luften. Om det hade träffat någon av oss hade denne fått utöka sina nyförvärvade göteborgskunskaper med ett besök på Sahlgrenska, om han hade överlevt. (Att det var en av oss som var målet för Leif Knudsens ilska det var vi säkra på; den söta Pippi Fridh, som sedan blev känd som Ulla-Bella, som han hade ett gott öga till, uppvaktades ivrigt av de tillresta stockholmarna.) Vi gav oss snabbt av i riktning mot vårt hotell. Några bussar eller spårvagnar stod inte att finna och jag minns att det var en lång och kall vandring i den råa göteborgska vinterluften från Guldheden till Centralen. Dan därpå såg vi De rättrådiga av Albert Camus på Studion med Olle Florin och Erland Josefsson som var en före detta medlem i Stockholms Studentteater som tillsammans med sin hustru Annika Tretow hade följt med Ingmar Bergman till Helsingborg och sedan vidare till Göteborg.

Vi ångade vidare på vår resa och kom till Köpenhamn där vi såg en härligt uppfinningsrik uppsättning av Bernhard Shaws Ceasar och Cleopatra med Poul Reumert på Det Kongelige. Lika imponerande självironisk som Reumert var som Ceasar i Sfinxens famn (en vävspänd kuliss som skakade varje gång han klättrade upp på plats med hjälp av en stege på baksidan) lika komisk var den romerska armén bestående av tre man som marscherade fram och tillbaka över scenen. Ett annat komiskt mästartycke som vi bjöds på samma teater var en skolföreställning av Henrik Herz' Sparekassen, en 1800-talsklassiker som handlar om hur en oförmodad lotterivinst påverkar omgivningen. Varje akt slutade med visdomsordet: Der enden er god, er alt godt, och när vi kom till fjärde och siste akten hade barnen i salongen lärt sig läxan och föll taktfasta in i ramsan. En utmärkt Handelsresandes död såg vi på den moderna Ny Scene. Jag har lite svårt att hålla isär dagarna så här efter femtio år men jag inbillar mig att det var på en söndag som vi bjöds på frokost – danska för lunch - av Köpenhamns stad på Oscar Davidsens restaurang och det var en lunch, det! Vård var en glad och skäggprydd borgmästare och ingenting hade sparats för de unga gästerna: räkor och ostron låg på isblock, humrar stod på huvudet i höga glas och skålar fyllda med lörrom och kaviar tillsammans med kokta ägg och ostar

och massor av andra läckerheter nästan vällde över bordet. Detta lukulliska gästbud avslutades med att den skäggige borgmästaren stod vid bordsändan med en låda i famnen och kastade ut cigarettpaket över sällskapet till dem som inte nöjde sig med de cigarrer som han tidigare hade delat ut. (Jag läste i tidningen några år senare att denne hedersman hade tvungits avgå som borgmästare i Köpenhamn; ett av skälen därtill skulle ha varit alltför generös representation.) På trötta ben (jag drack ju inte sprit, men svensken blir ju matfull, säger Strindberg) begav vi oss till Studenterforeningen där Köpenhamns Studentteater spelade *Tobiae Comedia* för oss. De ville bjuda oss på fest efteråt, men vi tvingades tacka nej eftersom vi skulle gå på en privatteater och se *Vetsera blomstrer icke for enhver av Kjeld Abell*, en pjäs som var lika svårbegriplig som sin titel, åtminstone för den som var så utmattad som jag.

Och värre skulle det bli, för efter föreställningen bjöd den danska teatern oss på supé på Teaterkroen, och här tog jag ett nytt steg på väg mot mognaden (om man med mognad menar en större mängd av erfarenhet): jag bröt mitt nykterhetslöfte. Nykterister skulle invända att det alls inte var något tecken på en tilltagande mognad utan snarare ett steg bakåt i min utveckling. Jag skulle då kunna mobilisera guden Dionysos till mitt försvar, extasens och teaterns gud. Fanns inte samma gränsöverskridande, oförklarliga, poetiska mystik som i teaterns väsen också i alkoholberusningen?

Nu stod det ett snapsglas framför mig där jag satt mellan Silvija Bard och Marianne Ruth omgiven av glada och trevliga människor; på väggarna hängde tätt med signerade skådespelarfotografier i bruna ramar och jag mådde bra och jag tänkte: jag är blyg och rädd, behöver jag inte spriten för att släppa mig lös? Någon gång ska det ske och en gång är ingen gång och lika bra att pröva eftersom det säjs att det ska vara så gott men samtidigt: ta det vackert, det kan var starkt som fan, man kan sätta det i vrångstrupen. Brukade inte vana snapstagare (som pappa) skynda sig att släcka elden med pilsner samtidigt som de (inte pappa dock) gjorde de hiskligaste grimaser? Tjohej, där satt den! Det var faktiskt riktigt välsmakande och värmdes också gott. Det var gissningsvis Ålborg. Hade det varit Gammeldansk skulle jag kommit ihåg det (den smaken glömmer man inte). Tjeneren med långt förkläde som gick ända ner till skospetsarna kom genast fram och fyllde på glaset. Och jag som kände mig extra spirituellt och med nypåkommen energi underhöll mina båda damer var inte storbjuden. Så fortsatte den muntra kvällen till dess att jag av någon anledning ville ställa mig upp, något som benen blankt nekade till. Jag gjorde upprepade diskreta försök att resa mig utan resultat. Varje människa har vid olika stadier i sin utveckling vissa delar i kroppen som krånglar före andra. Inget underligt i det, säger den som haft en gammal bil. I mitt fall är det knäna som djävlas; så ock nu. Jag kunde inte göra annat än vänta på att de skulle behaga fungera igen. Jag avstod för säkerhets skull från flera än de (3- 4?) snapsar jag redan petat i

mig. Och mycket riktigt: till slut kunde jag resa mig upp. Då upptäckte jag att jag var ganska ensam på Teaterkroen. Silvija och Marianne, de trogna sjalarna, satt fortfarande på var sin sida om mig, men i övrigt var restaurangen tom så när som på tjeneren och hans kollegor som stod bakom oss med våra ytterkläder i famnen. Var hade våra kamrater tagit vägen? Det visste man inte på restaurangen. Vi tyckte oss ha hört att de talat om en nattklubb. Vi hade varit på en sådan kvällen innan. Sedan kom vi håg att vi ju hade varit inbjudna till fest på Studenterforeningen. Vi tog en taxi och åkte dit men där var mörkt och dött och då bad vi chauffören köra till en nattklubb. Han förklarade att nattklubbarna i Köpenhamn som regel höll stängt natten mellan söndag och måndag, men han kunde köra oss till ett mindre ställe som han visste var öppet men då fick vi skylla oss själva, och det gjorde vi gärna. Han satte av oss utanför Köbenhavnerklubben, där vi genast fick ett bord bredvid dansgolvet och jag som kände att jag måste beställa in något bad om ett glas konjak. Jag var ju inte van vid sprit men konjak brukade de beställa in i de böcker jag läste. Knappt hade vi satt oss, Silvija, Marianne och jag (Silvija skulle jag lära känna bättre med åren, men studieresan var det första tillfälle då vi möttes) förrän en distingerad herre i svenska handelsflottans uniform steg fram till vårt bord och frågade om han fick slå sig ner? Han undrade vad svenska ungdomar gjorde på ett sådant här ställe? Vi berättade att det var droskchaffisens förtjänst. Ja, ja, så länge ni håller er till varandra, så är det väl ingen fara, men var på er vakt mot främlingar, sa det gråhåriga sjöbefälet och önskade oss en trevlig kväll! Vi såg oss om. Lokalen var inte precis nattklubbselegant; man skulle tvärtom kunna karaktärisera den som ganska nergången. Detsamma gällde många av gästerna, vätesuperoxidblonderade damer och herrar med plåsterlappar i ansiktet. De såg ut som statisterna i en svensk film när flottan med Åke Söderblom och Thor Modén i besättningen gör strandhugg i utlandet. Två onaturligt glada pianister spelade dansmusik på var sitt piano och dansgolvet liknade en boxningsring där repen hade ersatts av järnrör. Ingen dansade. Silvija viskade till mig: Jag tror att Marianne vill dansa. Jag såg på Marianne. Hon log förföriskt mot mig med sina gula tänder. Hon såg bra ut, var lång och slank, men jag besvärades av de där tänderna, jag som var på jakt efter den perfekta kvinnan. (Det skulle dröja länge innan jag till slut hittade henne!) Men jag bjöd upp Marianne och därefter kunde jag inte göra annat än dansa också med Silvija och eftersom flickorna inte vågade låta sig bjudas upp av några av de andra gästerna (Jag minns inte att någon försökte närma sig dem) tvingades jag dansa med dem i tur och ordning halva natten, sätta ner den ena och bjuda upp den andra. Vi tre var de enda som dansade. Konjaken gjorde mig inte bara rolig och vacker. Den gjorde mig dansant också. Jag nyktrade emellertid långsamt till trots konjaken. Det kan man inte säga om pianisterna som försåg sig mellan låtarna ur mahognyfärgade glas, men de verkade glada för att någon uppskattade deras ansträngningar och så snart de hade förstått att vi var svenskar bjöd

de på hela sin svenska repertoar som inkluderade Björneborgarnas marsch och En liten gåsapåg från Skåne och när vi på morgonkulan gick hem spelade pianisterna Du gamla, du fria som utgångsmarsch.

När jag kom till Frälsningsarméns Hotell på Ströget vaknade min sängkamrat KG Andersson (vi sov tillsammans i en dubbelsäng med en tjock puta som täcke) och förebrådde mig på sjungande dalmål för att jag lät honom ligga ensam i timmar medan jag var ute och roade mig. Alla andra hade åkt direkt hem från Teaterkroen eftersom vi i morgon eller rättare sagt, senare i dag, skulle ta båten över till Malmö där vi skulle gå på Stadsteatern på kvällen, resan sista teaterbesök. Någon timme lyckades jag väl sova innan larmet på hotellet väckte mig. Varje morgon klockan åtta väckte man gästerna på Frälsningsarméns Hotell genom att gå runt i korridorerna och banka på en gonggong och kalla till morgonbön, som dock var frivillig. När jag höll på att packa knackade Gustaf Hilleström på dörren och frågade om jag hade fullt i min resväska? Han hade köpt på sig en massa grammofonskivor som inte fick plats i hans väskor. Eftersom det bara fanns 78-varvare som hade kort speltid blev det hel trave skivor när man köpte en symfoni eller en operainspelning. (Min gode vän från Umeå, Olle Carlsson, hade tillbringat ett år hos en släkting i Eureka i Kalifornien direkt efter studenten och hade när han kom hem med sig en nyhet, en long-playing-grammofon som gick med en hastighet av 45 varv i minuten och där man kunde få in hela Petruska på en plastskiva; Olle hade just den skivan med sig.) Jag hade plats i min väska för Gustafs skivor, så det var inga problem. Vi hade inte bara festat och gått på teater i Köpenhamn, Allan Fredericia, som var gift med Elsa Marianne von Rosen, visade oss det danska teatermuseum där han var chef. Vi hade också möjlighet att shoppa, men det var inget för mig, som, precis som vanligt, måste vända på slantarna. Jag har en minnesbild: framför ett skyltfönster i Helsingör står en skock unga teatermäniskor med lysande ögon och betraktar flaskor med konjak och gin och whisky och brännvin som man bara kan gå in och köpa. Vi befinner oss i det generösa Danmark där sådant är tillåtet. Bara tjugo minuter åt öster med båt ligger stränga Sverige med sitt Bratt-system, med motbok och mattvång. Varje gång min far i Vindeln säljer en literflaska hårvatten i sin tekniska affär måste han skriva upp köparens namn i en särskild liggare, och öl får inte i säljas i speceriaffärerna i Vindeln utan måste levereras backvis med häst och vagn till kunderna från bryggeriets nederlag, som har telefonnummer Vindeln 1 (Apoteket har Vindeln 2.). (Ölutföraren heter Lindmark och friar till vårt lilla blonda hembitråde som bor i rummet på vinden och min elake bror drygar ut sin veckopeng genom att sälja kondomer i kökstrappan åt fästmannen, kondomer som han stulit ur apotekets förråd i källaren, något som är fullständigt riskfritt för pappa skulle aldrig kunna med att bråka om en förmodad brist i lådan med kondomer, särskilt som alla övriga anställda på apoteket är unga flickor.) (Det måste ha varit något fel på de där kondomerna, eller också slarvade ölut-

köraren, för flickan erkände gråtande en morgon i köket att hon väntade barn, vilket gjorde min mor rasande, eftersom hon kände sig ansvarig inför flickans intet ont anande lantliga föräldrar; hur det gick för paret senare har jag glömt; flickan slutade snart sin tjänst hos oss.) Som nykterist köpte jag ingen sprit i Danmark, inte ens sedan jag svikit löftet inhandlade jag den tillåtna ransonen, hade inte en tanke på det. I tullen i Malmö frågade de om vi hade något att förtulla. Nej, nej, försäkrade jag. Tullaren bad mig öppna min väska, dök ner i den och kom upp med Gustafs grammofonskivor i händerna: Vad är det här? ropade han triumferande. Hade ni tänkt ta in de här utan att deklarerera dem? Jag hade ingen aning om att det var tull på grammofonskivor, men det löste sig sedan Gustaf tagit fram plånboken och betalat. Jag minns inte om han behövde öppna sin egen väska.

Malmö Stadsteater var tänkt att vara en verklig folkteater, ett begrepp som hade uppstått ute i Europa och spritt sig till Sverige; man skulle göra stora uppsättningar för många människor och i salongen skulle det vara demokrati; alla åskådare skulle höra lika bra och se lika bra. Salongen skulle vara en bild av det jämlika samhället som man ville se i framtiden; bort med klassamhällets indelningar i rader och loger. Det finns ett längsta avstånd fram till scenen för den bakersta åskådaren. Längre bak kunde man inte sitta och fortfarande se vad som hände och det begränsade salongens djup. För att få plats med en stor publik, som också ingick i folkteatertanken, måste man dra ut salongen på bredden. Scenen blev därigenom också mycket bred och scenöppningen i Malmö hade samma proportioner mellan höjd och bredd som långsidan på en tändsticksask. Självklart lämpade sig inte denna gigantiska scen för intim teater. När vi var där spelade man en pjäs i babylonisk miljö, Konungen, av Pär Lagerkvist, där en av höjdpunkterna var när Konungens (Arnold Sjöstrand) vagn drogs över scenen av två galopperande hästar. Per Lindberg hade stått bakom teaterns utformning och jag tror att det var hans adept Sandro Malmqvist som hade regisserat Konungen. Efter hästarna sprang dekoreleven, den brunsminkade Thorolf Engström endast iförd ett ländskynke med ett spjut i handen. Jan Malmsjö som var från Malmö drog iväg med mig för att visa mig teaterhistoriskt intressanta platser i stan. Jan Malmsjö var oklippt och hade en kavaj där knapparna hade ersatts med säkerhetsnålar, ung, intensiv, rolig och begåvad.

Jag tror att Dramateneleverna fick resan betald av teatern medan vi som läste teaterhistoria fick betala själva och jag måste ju ha övertalat pappa att stå för fiolerna. Kanske han läste ordet "studieresa" och framför sig såg ordet "studieresultat", något som han inte hade sett mycket av hittills. Jag lugnade honom med att det bara handlade om den första terminen. Pappa var ju själv akademiker och borde vara generös, tyckte jag, men då glömde jag hur olika våra förutsättningar var. Pappa hade genomgått det som Gustaf Hellström beskrev i Snörmakar Lekholm får en idé. Han hade gjort klassresan. Farfar var snickare, ingen sådan som gjorde fina möbler, utan av

det slaget som kallas snickeriarbetare. Farmors far var båtsman. Från denna enkla bakgrund hade de arbetat sig upp och ägde ett stenhus i Gävle och (under några år) en tobaksaffär i Stockholm. Dessutom hade de låtit sin son ta studenten. Det kan inte ha varit lätt i den studieovana familjen, och det lär ha krävts tre försök. Jag själv som hade det mycket bättre förspänt klarade det på andra försöket. Jag tror att pappa i stor utsträckning bekostade sina akademiska studier själv. Hans läsande på farmaceutiska institutet hade en rak yrkesinriktning, mina studier i estetiska ämnen var i jämförelse fladdriga och lättsinniga. Pappa hade många böcker i sin bokhylla och i en av dem som jag fått ära har han själv skrivit in årtalet 1914, då han var niton. (Kanske en studentpresent?) Det är en tysk frakturupplaga av Goethes Faust och jag vill gärna tro att det som talade mest till min far var ängelns ord i andra delen av skådespelet: "Wer immer strebend sich bemüht/Den können wir erlösen", den som strävar och bemödar sig, kan vi rädda. Hans liv formade sig till en bekräftelse av denna filosofi, livet som självuppsfrande pliktuppfyllelse. Han hade naturligtvis lärt sig läxan i sin tur av sin far. Bland de få saker jag ärvde efter min far finns en medalj för "långvarig trogen tjänst" som av Kungliga Patriotiska Sällskapet tilldelats min farfar. Självt har jag ett par manschettknappar i bankfacket som jag fått av banken av samma anledning. Fast nu var det 1951 och jag brann, och jag kunde inte förstå, att han inte förstod mig.

Men först måste ett trygghetstorn falla. Jag parafraserar raden ur Mannen utan väg: Men först måste ett hungertorn barmhärtigt falla. Jag hade inte varit tillbaka i Stockholm många dagar förrän pappa ringde och berättade att moster hade dött. Hon hade blivit alltmer förvirrad och påstått att Bengt satt uppe i ett träd och för att få honom att klättra ner hade hon slagit sönder fönstret till sitt rum på ålderdomshemmet i Vindelns. Pappa antydde i telefonen att det var lika bra att hon fick sluta eftersom det ändå inte fanns något hopp om bättring. Han skulle skicka pengar så att Bengt och jag kunde resa hem till begravningskyrkan i Vindelns kyrka, som hölls en söndag efter högmässan. Begravningsförrättare var farbror Alex, och eftersom han var den ledande berättaren av roliga historier i Vindelns, dröjde det inte lång stund innan skratten ekade i det lilla sällskap som efter akten hade samlats hemma hos oss. Jag hade väl insett att moster inte hade något kvar att leva för, att hon var utsliten både till kropp och själ, att även för henne var det bäst att få lämna in, men jag tyckte inte om all denna munterhet på hennes begravning. Farbror Alex var en förhärdat yrkesman som måste ha avverkat hundratals begravningar (för en präst som par definition tror på ett bättre liv efter detta måste döden vara en glädjande händelse?), Ingrid var väl också nöjd. Att moster Maja dog var helt i linje med hennes strävan att utrota allt som påminde om vår mamma ur sin och pappas tillvaro. Pappa lät det villigt ske; mosters död innebar ett bekymmer mindre, gjorde den därtill hans nya fru nöjdare, så mycket bättre. Och farbror Alex var en god vän vars skämt skulle uppskattas; pappa var själv

ingen dålig historieberättare och när vi bodde i Skellefteå gjorde han till en vana att berätta en ny rolig historia vid varje middag, en historia som han hört av kollegorna eller kunderna på apoteket Nordstjernen eller av någon av de läkare eller veterinärer eller tandläkare som han stod i daglig kontakt med. Min väluppfostrade morbror Harald som hade kommit resande från Mora satt hövligt och lyssnade. Bengt och jag lämnade rummet. Jag som annars var så talför och snacksalig hade inte kunnat förmå mig att yttra något vettigt när jag stod med händerna knäppta inför mosters vitmålade kista i Vindelns kyrka. Jag muttrade tyst några ord till tack, pappa frågade vad jag hade sagt och jag svarade ”ingenting” och det var ingen lögn; jag kunde inte tvinga mig till någon vältalighet också därför att allas ögon vilade på mig och man kanske väntade sig att jag skulle ta till orda, jag som med all rätt ansågs vara mosters favorit. När min bror föddes var jag tre år och eftersom det nya barnet krävde så mycket av mammas uppmärksamhet fick jag maka på mig och moster som var min mors äldre syster tog mig under sina vingars skugga. Naturligtvis ville jag vara hos min mamma. Jag känner ännu svedan av den örfil jag fick när jag gjorde ett klumpigt försök att tigga uppmärksamhet av mamma i tolvårsåldern. (Mitt förhållande till mamma bättrade sig med tiden och riktigt bra blev det under hennes sista månader när hon låg på lasarettet i Umeå och jag som gick om sista ringen i gymnasiet hälsade på henne nästan varje dag. Då fanns min bror i Solbacka och pappa och moster i Vindelns och jag fick ha mamma för mig själv, något som passade perfekt för mitt bittra hjärta.) Moster bjöd tåligen på sin kärlek och jag accepterade den endast motvilligt, och var fylld av avund mot min bror. Roy, schäferhunden som vi hade fram till dess att jag blev sju år, älskade mig också förbehållslöst; jag kunde öppna gapet på honom och krasa ut maten ur munnen med fingrarna och göra alla möjliga andra saker med honom som inte ens min far vågade. ”När du upptäckte att tassarna var hans ömma punkt började du trampa honom på fötterna,” berättade pappa. Sådan är den tåliga kärlekens lott, att bli plågad, gärna där det gör mest ont. Till bilden hör att mamma var vacker och elegant och moster var ful och illa klädd, nästan alltid gick omkring klädd i städrock med korviga yllestrumpor. Medan mamma var till damfriseringen och permanentade sig, hade moster sitt långa grå hår flätat och uppsatt i en knut på huvudet. Mamma var förtjusande värdinna på de middagar som gavs därhemma, medan moster stod ute i köket och lagade maten och aldrig satt med vid bordet; jag tror att hon inte heller var medbjuden på någon av de många tillställningar som ingick i den sociala svängen på den tiden. Hon hade löständer och en hörapparat som aldrig fungerade så att man måst skrika åt henne när man talade med henne. Hon var darrhänt och eftersom hon inte hörde hur det lät skramlade hon tappert med koppar och fat som hon bar på och min bror och jag roade oss ofta med att härma henne. Dessutom led hon av magsår och levde tidvis på vad som kallades ”vit mat”, det vill säga veteknäckebröd och frikadeller, okryddad och smaklös föda som vi

bröder avskydde. Hon älskade mig och visste inte hur väl hon ville mig; hon uppfyllde alla mina önskningar. När jag grät för att jag tyckte synd om julgranen som vi kastade ut på tjugonedagknut gick hon ner på gården och hämtade in den igen. Vilde jag äta så lagade hon mat. Maja (Maria hette hon egentligen) göder pojken! skrek pappa förebrående. (Skrek eftersom hörapparaten så sällan fungerade). När jag blev äldre och behövde pengar kunde jag alltid få av henne. Som ogift dotter till en f.d. statsanställd (morfar hade varit lotsålderman) fick hon pension, 3 :75 i månaden, en summa som hon ograverad överförde till mig för att dryga ut den tia jag hade i månadspeng när jag var inackorderad i Skellefteå och Umeå. Vi var ofta ensamma med henne; hon var barnvakt när mina föräldrar var ute på kvällen, bortbjudna eller på bio; eller så hade pappa nattvakt på apoteket och då gick mamma till honom med en kaffekorg och sov över på natten. Moster underhöll oss med berättelser om livet på lotsutkiken på Agö fyrplats utanför Hudiksvall där morfars arbetade. Hon lärde mig genom att räkna master och segel vad alla de olika typerna av segelfartygen kallades; fullriggare, bark och brigg, skonare och galeas och så vidare. Hon kunde berätta om dagar då oväder hotade och alla skeppen ville komma i hamn och hur hon, när samtliga lotsdrängar var ute på uppdrag och det kom ytterligare en båt som behövde hjälp så att morfar själv måste träda i tjänst, tvingades ro ut honom till skeppet som skulle assisteras i det enda flytetyg som fanns kvar på lotsstationen, en eka. Hon var seg och tuff och kunde simma till skillnad från sin lilla syster, min mamma, som fick lära sig detta av min pappa samtidigt med mig. När moster tröttnade på att berätta brukade hon läsa för mig ur Bibeln, Gamla Testamentet, om de många krigen, om David och Goliat, om Jakob på stegen och Daniel i lejongropen, om Josef och hans bröder, om Simson och Delila; det tycktes finnas otaliga spännande berättelser mellan de svarta pärmarna.

Morbror Harald och vi pojkar gick in i mosters lilla rum, som hade stått orört sedan hon flyttade till ålderdomshemmet, den trånga jungfrukammaren som bara rymde en säng och en byrå och knappt det. Här fanns hennes kvarlåtenskap i byrålådorna, kläderna (som skänktes till klädinsamlingen) och en låda full med spetsar, sådana som man virkade till lakan och örngott och dukar, hundratals små bitar, bara någon decimeter långa. Moster drömde spetsar. Hon hade ett garnnystan och en virknål på en stol vid sängen, och när hon vaknade, brukade hon virka en stump av det mönster hon just hade undfått i drömmen och som hon kom ihåg. Jag har ingen aning om någon av hennes drömmar sedan också blev förverkligade i större sammanhang, till exempel på något av våra överlakan eller örngott. Morbror Harald suckade när han såg de virkade stumparna och jag tror inte att han tog vara på dem. Ingen annan gjorde det heller, mig veterligt. Detta var sista gången jag såg min morbror.

En gång när vi satt på var sin sida om köksbordet i Skellefteå frågade jag min moster om hon var rädd för att dö, och hon svarade att det var hon

inte och att dö måste vi alla. Jag också? frågade jag fast jag redan visste svaret. Det är så långt till dess så det ska du inte grubbla på, sa hon och medan snön föll därute i det eftermiddagsgrå började hon berätta om undantag som bekräftade regeln, om barn som hade dött hux-flux. De hade lekt kull och han hade bara fått en lätt stöt i ryggen och störtat död till marken eller han som hade gått och lagt sig frisk och kry på kvällen och på morgonen hittades oförklarligt död i sängen. Och han var inte gammal. Hudiksvall låg i Hälsingland och landskapsvapnet var en get. Moster berättade om lotsdrängarna som utförde den lokala motsvarigheten till tjurfäktning: getretning. Man ställde sig invid en vägg och retade getabocken till anfall. När den attackerade gällde det att hopa undan i absolut sista sekunden. De djävaste stod på huvudet. Jag frågade inte om hon trodde på en fortsättning, att vi skulle träffas igen. Själv försökte jag desperat tro, men hade ändå köpt Ingemar Hedenius bok om Tro och vetande och läst den med instämmande och visste därför att man måste stänga av sitt intellekt för att rätt kunna tro, något som fungerade för mig i de stunder då jag var villig att bedra mig själv, göra mig dummare än jag var (gör dig inte dummare än du är - ett av min fars favorittryck); jag sa till mig själv att det måste finnas något utöver denna materiella existens, men eftersom jag aldrig kunde fatta vad det skulle vara för någonting, och jag inom mig själv inte ville acceptera något som jag inte förstod, blev jag bara allt osäkrare, "ambivalent" tror jag är ordet; dessutom hade jag läst någonstans att det är en dårskap att bara lita på förnuftet.

Döden hade satt fart på ångesten och det bästa sättet att bekämpa den var att engagera sig i någon aktivitet, och jag som ju var kroniskt undersysselsatt med mina så kallade studier, sökte mig till studentteatern där man förberedde en produktion av en pjäs som jag inte kommer ihåg titeln på, bara att det var en amerikansk författare och att pjäsen, en enaktare, tilldrog sig i New York, i ett ner slitet kök hemma hos en spårvägsförare som spelades av en mager yngling vid namn Åke Lagergren och som, om jag inte minns fel, också var son till en apotekare och i kommande decennium skulle bli chef för Norrbottensteatern i Luleå. Men dit återstår några år och några mil. (Jag hoppas att det märks, att jag försöker hålla mig kvar i mitt 50-tal?) Yngve Gamlin gjorde dekoren. Jag hade ingen uppgift i uppsättningen men var väl med och hjälpte till i största allmänhet som en som är med i föreningen, bar grejor, ställde ut stolar, var nyttig. En viktig uppgift var att mörklägga i Kårhusets matsal. Det mest störande var en gatlykta som hängde i hörnet av Holländaregatan och Rådmansgatan och lyste rätt in genom de stora fönstren vars gardiner inte var tjocka nog att utestänga ljuset. Eftersom staden vägrade (någon hade någon gång i den grå forntiden frågat om saken och fått nej) släcka lyktan måste vi själv eliminera den för de få dagar det gällde, maximalt två i sträck, en lördag och en söndag, och sällan mer än två gånger per termin. Till den ändan samlades ett antal yngre män på balkongen utanför Kårhusets matsal försedda med

stenar som vi hade plockat i den på andra sidan gatan belägna trädgården till Spökslottet. Vi tävlade sedan om att träffa gatlyktan och Yngve Gamlin tillhörde de pricksäkra. Där var jag säkert med och hjälpte till. Ofta måste studentteatern repetera på nätterna eftersom matsalen, där vår scen låg, användes för många ändamål, möten, diskussionsaftnar, kårdanser och liknande och jag minns hur jag sitter på min cykel och rullar utför den långa Drottninggatan alldeles ensam medan det dagas ute och fåglarna börjar komma igång. Enstaka mörka figurer skymtar på gatorna i gamla Klara; det är budgubbarna som hämtar tunnorna från de torrdass som fortfarande finns kvar i husen i trakten.

Den amerikanska pjäsen gav mig idén att jag själv skulle skriva en komedi (hittills hade mina opublicerade arbeten varit tragedier) och att den också skulle utspelas i ett kök i New York och att huvudpersonen också skulle vara spårvagnsförare, men i min pjäs hade han dessutom en försvunnen bror som plötsligt uppenbarade sig och under spelets gång sålde sin hopplösa farm i Alabama till amerikanska staten för en hisklig massa pengar därför att den bestod av ett berg som innehöll uran, och brodern var inte den som var den utan delade med sig till sina New York-släktingar och pjäsen slutade med att alla blev rika och lyckliga; jag kallade den "Maeloons miljon" (Bröderna hette Maeloon i efternamn). Jag filade på den till och från och visade den en dag för en halvamatörskådespelare som hette Larsan Sörensson som blev så glad i den att han till och med skrev rent mitt handskrivna manus på maskin och lovade att sätta upp den med sina vänner, men i likhet med många andra goda idéer blev inte heller denna verklighet. Larsan var från Djursholm och ifrån Djursholms Samskola fick jag mitt nästa (oavlönade) uppdrag som dock inte hade något samband med honom. Det skulle bli en Teaterutställning i vår i Liljewalchs konsthall på Djurgården; arrangörer var Djurgårdsmässan och Svenska Teaterförbundet (skådespelarnas fackförening) och Drottningholms Teatermuseum. Till attraktionerna hörde en teaterhistorisk kavalkad och den skulle inledas med en scen ur *Tobiae Commedia*, en av de äldsta bevarade teatertexterna i Sverige. Senare skulle man i kavalkaden komma fram till Mäster Olof och då skulle delar av *Tobiae Commedia* åter framföras, eftersom det är just den som Olaus Petri repeterar med strängnåsdjåkarna i början av pjäsen. (Vad gör du, Olof? - Jag leker.) Jag utvaldes bland studenterna i teaterhistoria till att regissera den lilla scenen. Vi började också förbereda själva utställningen där flera av oss som studerade teaterhistoria skulle få hjälpa till, jag för min del skulle assistera Gustaf Hilleström som hade fått den moderna teaterdekoren på sin lott och det var ett jobb som jag mer än gärna åtog mig. Vi skrev till de levande dekoratörerna och bad om att få låna skisser och modeller av dem och vi hade dessutom en hel del material i samlingarna. Vi disponerade den stora salen längst in på Liljewalchs. På vägarna hängde skisser och i montrar visades scenmodeller. Professor Beijer hade frågat Götaverken om inte de kunde ställa upp

med en modell av det scenmaskineri (Sveriges modernaste) som de en gång hade byggt till Göteborgs Stadsteater. Han fick svaret att varvet inte var intresserat av så små affärer (1934 50.000:-). Från Göteborg anlände i alla fall Carl Johan Ström med modeller och skisser, inte bara egna utan också sådana som gjorts av hans far Knut Ström, den svenska scendekorationens nestor. Han hade med sig modellen av scenbilden till Caligula som Ingmar Bergman hade regisserat. Det var en perspektiviskt avsmalnade gata mellan två pelarrader. Carl-Johan hade tänkt sig den som en stående dekor, men Ingmar Bergman snurrade den på vridscenen. Göteborgs stadsteater hade ju Sveriges förnämsta teatermaskineri och det måste ha varit frestande att använda det. Över scenen hängde månen och pappa Knut, som var den store tekniske trollkarlen, kunde inte förstå hur de hade burit sig åt för att få den att sväva utan att man såg den elektriska sladden. Han bestämde sig för att lista ut det, berättade Carl-Johan, och en dag tog han en stege och klättrade upp. Han upptäckte då att månen, som var en rund låda med en lampa i, hängde i taket med pianotrådar så tunna att de inte syntes från golvet. Genom de oisolerade trådarna leddes strömmen som fick lampan att lysa. Månen gick snabbt ner för att inte lysa mer i den föreställningen. Carl-Johan var till stor nytta för mig när Sandro Malmqvist uppenbarade sig med en samling utomordentligt okonstnärliga och okänsliga skisser, silverpapper klistrat på svart kartong och annat liknande, fula som stryk, och krävde att jag skulle hänga upp dem. Jag hade reserverat ett utrymme på en vägg för honom, men kunde inte tro att hans material skulle vara så uselt, särskilt när man jämförde med läckra bilder av Grünevald eller Stellan Mörner eller X:et, eller av Ström, far och son, och för den delen också av mina vänner Cloffe och Yngve Gamlin; jag ifrågasatte om vi överhuvudtaget kunde ha med Sandro Malmqvist i vår utställning. (Jag hade nämligen hastigt blivit befördrad till chef för rummet med modern teaterdekor sedan Gustaf Hilleström fått i uppdrag att göra en liknande utställning i Oslo för Nordiska Teaterunionens räkning, ett jobb som han ansåg mer hedrande än detta.) Carl Johan lade lugnande sin arm om axlarna på den upprörde Sandro Malmqvist och ledde ut honom till en av de stillsamma barockteatersalarna. Därefter övertygade han mig om att acceptera skisserna sådana de var, eftersom de var arbetsmaterial för en man som är både dekoratör och (framför allt) regissör. Det argumentet kunde jag köpa och jag bad Sandro Malmqvist om ursäkt.

Teaterutställningen invigdes högtidligen av prinsessan Sibylla sedan den på öppningsdagens morgon hade genomgått den för en okunnig lantis märkliga procedur då kaos förvandlades till ordning. (Yngve Gamlin påstod efteråt att sopmaskinen gick två meter framför prinsessan.) Evenemanget skuggades av att drottningen Louise på morgonen samma dag fick en mild hjärtattack; annars var det meningen att kungen skulle ha invigt. Detta fick den svartsynte utställningskommisarien, tillika boktryckaren Carl Johan Fahlcrantz, att säga att det var bara vad man kunde

vänta sig, detta var hans vanliga otur! Som invigningsstycke spelade några av de gamla lejonerna från Dramaten Prologen på teatern ur Goethes Faust. De åstadkom nästan en parodi på en parodi, en sketch som Yngve Gamlin och Per Sjöstrand och andra hade gjort stor lycka med i Humanistiska revyn: En skådespelares stöd, där man hade fusklappar med text snart sagt överallt: på möblerna, på koppar och glas, på medspelarnas ryggar. Hilding Gavle, Holger Löwenadler, Olof Bergström et consortes var inte sämre. När vi såg dem från salongen anade vi ingenting, men när vi sedan klev upp på scenen för att göra den klar för kvällens föreställning av den teaterhistoriska kavalkaden, hittade vi fusklappar klistrade överallt. De gamla rävarna hade inte betungat sig med mycket utantilläxa. Kavalkaden gjorde också lycka och spelades ett antal kvällar, men det som fastnat i mitt minne är en replik som inte stod i manuset, fälld av en medelålders riksteaterskådespelare som jag har glömt namnet på som efter varje föreställning medan han betraktade sitt ansikte i spegeln suckade: "Så var den kvällen förstörd." Du är bortskämd och gör dig till! tänkte jag med avund; jag kunde inte föreställa mig någonting bättre än att få spela teater varenda kväll. Hennes majestät drottningen kryade på sig och Gustaf VI Adolf kom till sist för att beskåda utställningen. Pelle Edström och jag och flera andra teaterhistoriestuderande extraknäckte som guider och nu stod vi uppradade i våra bästa kostymer tillsammans med boktryckare Fahlcrantz och fick hälsa på kungen. Professor Beijer själv skulle guida hans majestät genom utställningen. Detta skedde en förmiddag innan vi hade öppnat för allmänheten och tillsammans försvann de båda herrarna in i den första salen. När de hade varit borta en god stund började utställningskommissarien att tänka högt. Han sa: "Jag undrar om man kan bjuda hans majestät på en kopp kaffe på Kaffestugan?" Pelle Edström svarade med sitt sneda satyrgrin: "Han dricker väl inte kaffe. Plikten framför allt!" I nästa ögonblick stack kungen in huvudet genom dörren, förvånad över att höra sitt valspråk citeras; både han och professor Beijer var kända för sin noggrannhet (för att inte säga omständlighet). De borde ha trivts utmärkt i varandras sällskap: professorn med en besökare som aldrig tröttnade på de utförligaste visningar, och kungen med en guide som var beredd att tillfredsställa den nyfiknaste. De var fortfarande kvar i den första utställningssalen. Vi bugade oss åter vördnadsfullt och det hela var över på några sekunder. Kommissarie Fahlcrantz sa med en förebrående blick på Pelle: "Allting ska alltid förstöras för mig!" Pelle menade sangviniskt att det nog inte var så farligt och att kungen väl hade humor. Pelle togs så småningom till nåder igen av Fahlcrantz och lyckades övertala honom att få riva utställningen när den stängdes. Det skulle inte kosta Djurgårdsmässan ett öre; den enda ersättningen Pelle begärde var att han fick virket. Pelle skaffade ihop alla sina vänner (inte jag; jag hade redan rest hem till Vindeln), och de rev som rasande. När en dag hade gått och halva utställningen redan var demonterad, ångrade sig Fahlcrantz, överenskommelsen bröts och någon annan

som betalade för materialet rev resten. Jag vet inte om Fahlcrantz åter beklagade sitt öde; han hade anledning att klaga eftersom den stort anlagda utställningen blev ett ekonomiskt fiasko. Pelle hade emellertid fått ihop virke till att börja inredningen av sin husbåt; men här var jag inte heller med, jag befann mig vid denna tidpunkt ute i skogen; jag låter jag historien dra iväg med mig. Åter till utställningen där jag fungerade som guide och fick tjugo kronor för varje visning. Ibland kammade jag noll när jag inte efterfrågades på hela dagen, vissa dagar kunde jag göra upp till tre visningar och tjänade hela sextio kronor, mycket pengar om man betänker att man fick en måltid med spritranon på en förstaklassrestaurang för femton kronor. Och en sådan låg på andra sidan gatan: Hasselbacken, där vi blev särskilt hemmastadda den våren. Oftast infann sig mina vänner, bland dem Per Verner-Carlsson och Yngve Gamlin vid stängningsdags på Liljewalchs och undrade hur många visningar jag hade haft och sedan vi konstaterat att det räckte till supé dröjde det inte länge innan ett glatt gäng hade bänkat sig på Gubbbhyllan, lite billigare, lite gemytligare. Jag var glad för att jag kunde få dela med mig av guldregnet. Pengarna kvitterades ut i utställningens kassa samma dag de förtjänades och det var ingen som gjorde avdrag för skatt eller sånt. Jag var fortfarande skriven i Vindeln och en dag under sommarlovet stötte jag ihop med kommunalkamrer Kulinder, en soignerad gråhårsman som sommartid gick klädd i vit linnekostym med halmhatt och spatserkäpp. Han stannade och hälsade och frågade om jag tjänade några pengar nuförtiden och när jag berättade att det inte var mycket, sa han farbroderligt: ”Då behöver du inte deklarerat i år heller.” Och jag var inte ensam att bekosta våra muntra kvällar. Yngve hade börjat komma upp i smöret. Snart skulle han vara den av oss som hade den överlägset bästa ekonomin. Och Per Verners mamma dog och efterlämnade ett arv som nu till inte liten del tillhör teaterhistorien, ty våra sessioner ägnades åt att tala om teater Vi drömde om en teatralare teater, inte minst Yngve som radikalt bröt mot den realism som omhulldades på de kungliga scenerna. Vi diskuterade också teatertrummet. Likaväl som vi tyckte illa om vad som kallades smörgåsbordsrepertoaren, det vill säga teatrarnas brist på annan ambition än att bjuda något för alla smaker, litet till var och en, ogillade vi att tittskåpsformen skulle vara allena rådande, att åskådarna och scenen skildes åt av rampen så att vi satt i olika rum. Vi påverkades av en bok som kom ut vid den här tiden: Margo Jones: Theater-in-the-round ; begreppet hade sedan länge funnits i diskussionsluften kring de radikala iscensättarna. Annars präglades den svenska teatern traditionellt av de gedigna dekorationerna. På Operan tog första bilden i Rigoletto femton minuter; därefter gjorde man en kvarts paus för att bygga om dekoren. I viss utsträckning kunde man skylla på teaterns dåliga tekniska utrustning, men mest handlade det om tron på den historiska realism som man menade krävdes i Verdis skildring från renässansen. Nyfikna orienterade vi oss åt alla håll och den stora källan var naturligtvis Drottningholms teaterbibliotek dit så

många utländska teaterböcker och tidskrifter letade sig, men också Sandbergs Bokhandel. Yngve Gamlin var ett lysande sällskap. Honom kan man inte fånga i ord. Ett par glas vin satte fart på honom, fast jag tvivlar på att det var alkoholen han behövde, snarare var det den vänliga, varma stämningen på krogen. Yngve skulle komma att bli ett av spritens offer, men det kunde man inte ana våren 1951. Framtiden kastar som bekant inga skuggor. En typisk Yngve-historia är berättelsen om när han skulle ha en titel i telefonkatalogen. Han hade blivit innehavare av egen telefon, något som sannerligen inte var vanligt i våra kretsar i Stockholm och ett synbart tecken på framgång. Han hade nämligen blivit så efterfrågad att han måste ha telefon i sitt inackorderingsrum på S:t Eriksplan (han hade avslutat tapetseringen hos Per Verners mamma). Inackorderingstanten hade ledsnat på att svara på hans samtal. En dam från telegrafverket ringde och undrade vilken titel Yngve ville ha i telefonkatalogen. Hon undrade vad han hade för yrke? Teaterdekoratör, Dekorator fanns, passade det? Nja, Yngve tyckte att det mera var en som kröp omkring i skyltfönstren med knappnålar i munnen (en sån syssla som han själv hade haft på PUB och som han lämnat). Konstnär? Nej, för pretentiöst. Artist? Nej, det var en svajmastkung. Hade han inget eget förslag? Vad säjs om Rikstelefonabonnet vid Kungliga Telegrafverket? Det blev ingen titel i katalogen. Yngve menade att Per Verner var den som alltid livades av ett glas, och vi andra instämde när vi såg honom vid bordet; lysande som ett nypolerat äpple delgav han oss sina synpunkter på den moderna teatern och eldade oss att röja i den dammiga bråte som kallades teater i Sverige. Vi var alla övertygade om att vi var kallade till denna uppgift. Vi skulle skapa en konstnärlig teater.

Det ringde på min telefon och en något hes röst presenterade sig som Edvin Adolphson. Jag trodde först att det var den begåvade imitatören Gamlin som skojade, men det var faktiskt den store skådespelaren. Han hade fått mitt telefonnummer på Drottningholms Teaterbibliotek, sa han, och nu undrade han om jag kanske ville skriva ett bidrag till en liten tidskrift som Svenska Teaterförbundet skulle ge ut? Han var ordförande i förbundet och mitt bidrag fick gärna handla om gamla tiders syn på teaterfolk, historiska notiser i stil med västgöotalagens bestämmelse om hur man skulle behandla gycklare. Jag hade inget sådant material aktuellt, men lovade att tänka på saken och skulle i så fall höra av mig. (Vilket jag aldrig gjorde). Jag fick nästan en chock av samtalet. Edvin Adolphson var en skådespelare som jag såg upp till, vars karriär jag hade följt från film till film, från Ett brott, Döbeln, Galgmannen o. s. v. till Kungliga patrasket. Det var som att ha fått telefon från Beethoven!

När sommaren närmade sig stängde utställningen som inte blev någon lysande affär för Djurgårdsmässan och de välgörande ändamål denna stiftelse understödde. Jag undrar om inte de fattiga institutionerna fick betala för nöjet och någon stor teaterutställning har inte ordnats i Sverige sedan dess. Jag var emellertid mycket belåten. Jag tyckte att jag hade lärt

mig mer om teater på dessa två korta terminer än på alla år dessförinnan. Jag tog tåget hem till Vindeln för att upptäcka att mina sötebrödsdagar nu var över. Något långt och ledigt sommarlov var inte att tänka på. Min bror, som hade rest hem före mig, hade redan förpassats till lantmannaskolan i Umeå. Konstnärsdrömmen och tanken på utbildningen till teckningslärare hade underkänts av pappa. Vi visste ju att det fanns en annan bakom, att även om handen var Esaus så var rösten Jakobs, men mot mig kunde han inte agera lika hänsynslöst eftersom jag var myndig och han var skyldig mig mitt morsarv. Inte för att vi gick till någon bröstganges konfrontation, det var vi båda för konflikträdna för; jag kom undan med en moralpredikan och fick lova att acceptera det sommarjobb, som han hade skaffat mig som stubbarkare och hyggesrensare hos Holmsunds-bolaget, och det gjorde jag villigt eftersom det innebar att jag skulle bo borta under arbetsveckan vilket med tanken på situationen därhemma var en välsignelse (Min bror, den enda människa som jag kunde tala med var i Umeå.) (Smid oss samman med gisselslag!)

Låt mig med en gång säga att arbetet i skogen är ett av de bästa arbeten jag någonsin haft; inte på något jobb har jag känt mig så nöjd och tillfreds efter en arbetsdag, känt mig så frisk och stark och sovit så gott om nätterna. Vi bodde hos bönder i de byar där vi skulle utföra våra uppgifter, låg i utdragssoffor på halmmadrasser och lagade mat på vedspisar. Vi var ett blandat gäng; några skolpojkar som hade feriearbete, en arbetslös skomakare och så jag, inte precis några fullgoda arbetskarlar och vår bas var en åttioettårig farbror som man med lock och pock hade lurat ut i skogen och som jobbade under protest. De första veckorna var dock svåra att uthärda. Då skulle vi barka stubbar, ”stombarkning” hette det på dialekten, vilket innebar att vi gick framåt lutade hela dagarna och högg bort barken på stubbarna efter årets avverkning med en yxa därför att det fanns en skadeinsekt som lade sina ägg under barken på färska stubbar. När sedan larven föddes kröp den upp i tallarnas kronor och förorsakade toppdöd och gren-torka. Redan efter första dagen hade jag stora vattniga blåsor och sår i mina ovana bokläsarhänder. Du ska få köpa ett par getskinnhandskar av mig, sa vår gamle arbetsledare och jag fick det intrycket att han hade sytt dem själv. Hur som helst var de väl värda sina femton kronor för blåsorna försvann och såren var läkta när vi övergick till det roligare arbetet med hyggesrensning som bestod i att ställa ut tallarna med två meters lucka. Allt som växte däremellan: ris, alla buskar, kläna träd, granar och lövträd skulle bort. Vi behövde inte ta upp någonting efter oss, fällda träd fick ligga som de föll, ingen bekymrade sig om att kvista, kapa upp och trava veden. Jag som hade den tyngsta yxan (yxan ifrån huggkubben i vedboden hemma i Vindeln) sattes på de grövsta träden – jag minns inte att vi hade sågar. Däremot lärde vi oss snart vikten av att vårda yxan, skaffade oss filar och brynen och passade på varje gång vi såg en bra slipsten i en by. Att sitta och fila yxan hörde till våra kvällssysslor. Jag minns att solen alltid sken eftersom vi aldrig ork-

ade hålla oss vakna så länge att den hann gå ner och det inte heller verkar det ha regnat den sommaren. På den knappt tillmätta fritiden spelade vi fotboll med pojkarna i de byar som vi besökte. Under en sådan match skulle jag som fick vara kombinerad back och målvakt slå en inspark och steg fel på stödbenet och trampade sönder inre menisken i vänster knä. Till mitt försvar kan anföras att jag, tung och klumpig, spelade i gummistövlar på en tuvig äng. Någon sportfantast hade jag aldrig varit, men här som skogsjobbare hade jag helt givit upp försöken att läsa på kvällen (sömnen infann sig direkt, mardrömmarna försvann tillsammans med hjärtklappningen) och de medförda böckerna låg oanvända i rygsäcken; ingen talade heller om teater. Det gjorde fruktansvärt ont i knäet och jag rasade rätt ner i backen; det är klart, jag hade gjort illa mig många gånger i mitt liv, och jag satt och samlade mig medan de värsta smärtorna förklingade och hoppades att det onda skulle ge med sig; försiktigt provade jag att resa mig och upptäckte att det ville benet inte alls vara med om: det gick inte att kröka det vid knäet. Med hjälp av kamraterna kom jag upp i stående på höger ben, men jag kunde inte stödja på vänsterbenet. Hängande på mina medspelare hoppade och linkade jag till huset där vi bodde, släpade mig upp till hyresrummet med vedspisen på andra våningen och kröp ner i soffan och somnade direkt och vaknade nästa morgon med molande värk. Jag kunde knappast göra någon nytta i skogen hoppande på ett ben, och basen tyckte det var bäst att jag tog mig hem till sjukstugan i Vindeln. Jag cyklade genom att trampa med högerbenet medan jag höll det vänstra sträckt rakt ner i ett par kilometer till dess att jag kom till Granö-vägen. Efter en stund kom det en buss som stannade och tog med mig och min cykel. Dr Bennet på sjukstugan konstaterade med en gång att menisken var trasig. Han lade benet rakt och gipsade mig från ljumsken ner till fotknölen eftersom han hoppades att brosket kunde läka ihop. Sex veckor i gips ordinerade han. När jag kom hem från sjukstugan skulle jag gå nerför trappan och hade inte lärt mig att man måste gå med det gipsade benet först eftersom det inte går att kröka; jag gjorde tvärtom och tappade balansen och gjorde ett par volter i trappan och slog sönder bandaget. Dr Bennet skakade bekymrat på huvudet medan han gipsade mig andra gången samma dag. Två knappa månader hade mitt skogsliv varat, och fortfarande minns jag det i ett förklarad skimmer. På en stig möter vi en tjäderhöna som väser hotfullt. Hon har fem kycklingar i släptåg och på basens order gör vi en omväg genom skogen. Vi samlar ihop pinnar och stickor gör upp eld och kokar kaffe på middagsrasten. Solen skiner varje dag eftersom vi inte går ut i skogen när det regnar. Vår arbetsledare som är en gammal man vill gärna ta en tupplur på maten; vi andra sitter tysta i flera timmar och när han vaknar är klockan så mycket att det dags att gå hem och han kan inte gärna skvallra för bolaget på oss för att vi inte väckte honom: felet var faktiskt hans eget eftersom han sov. Varje lördag när klockan är sex på kvällen och man ringer till helgsmål kan jag känna en behaglig känsla av frid sprida sig i hela kroppen. Jag blir

lätt och glad inför tanken på att arbetsveckan är slut och jag snart ska vara hemma, för just klockan sex på lördagskvällen brukade bussen från Granö (vi arbetade i byar som låg åt det hållet och reste mest med den bussen) passera på bron över Vindelälven nedanför kyrkan som just då satte igång att ringa.

Nu var jag tillbaka i Vindelns och det gällde att övervinna de praktiska problem som gipset medförde. Jag kunde stödja på vänsterbenet men hur sätter en ovig person på sig strumpor och skor med ett ben som är gipsat från ljumsken till hälen, ett rakt ben? Ingrid fick hjälpa mig (pappa hade varken tid eller lust), men det gjorde att jag på mycket kort tid, bara några dagar, förvärvade en förbluffande gymnastisk förmåga att klia mig i hålfoten med rakt ben. Pelle Edström ringde från Stockholm och frågade om jag hade skaffat mig någonstans att bo inför det nya läsåret? Det hade jag inte; övervåningen i villan på Tre Kungars Väg hade jag sagt upp; den hade jag inte råd att ha kvar ensam nu när Bengt skulle gå på skola i Umeå och sedan också göra rekryten på I 20. Pelle hade ett förslag; han hade köpt en pråm av Kol & Koks och höll på att inreda den till husbåt och om jag var intresserad kunde jag få hyra in mig. Jag berättade om mitt gipsade vänsterben, men den såg inte han som något hinder. Han tyckte att jag skulle resa ner till Stockholm och jobba på bygget eftersom jag ändå inte gjorde någon nytta hemma i Vindelns. Det hade han ju rätt i och pappa (Ingrid) hade inget emot att jag åkte. Den nya terminen skulle ändå snart börja. Doktor Knut Bennet på sjukstugan därhemma skrev en remiss till sin gamle studiekamrat, chefen för Vanförestalten i Stockholm, Norrbackainstitutet, eller som den kallades av patienterna: Haltan, professor Sten Friberg, som skulle ta sig an mitt knä när de sex veckorna i gips var till ända.

Pråmen var arton meter lång och låg i Strömmen utanför Gröna Lund bland en samling andra kolpråmar. För att komma till den måste man ta sig över tjugo meter öppet vatten. Till att börja med fick vi låna en roddbåt av mannen som hade tillsyn över pråmarna, men så småningom skaffade vi en egen eka. Vi fick egentligen inte ligga kvar bland Kol & Kokspråmarna; vi måste skaffa oss en egen tilläggsplats och det gjorde Pelle till slut vid Beckholmen, men då hade jag redan flyttat därifrån. Vi gick nerför Allmänna Gränd mellan Gröna Lund och Nöjesfältet, tog några steg genom ett hörn av Grönans område (vi blev snabbt kompis med vakterna och hade aldrig några svårigheter att komma in), passerade en dörr i ett plank och stod på kajkanten där ekan låg förtöjd, som med några årtag förpassade oss ut till vårt flytande hem. Det fanns en tredje besättningsman ombord, en målare som hette Sölve Olsson och var från Helsingborg. Pelle hade understöd hemifrån, jag levde på mitt morsarv men Sölve hade absolut ingenting; han var utkastad av sin far och ekonomiskt helt hänvisad till sig själv. Han gjorde en dygd av nödvändigheten, tog tillfälliga påhugg, mest jobbade han extra i hamnen, köpte billig mat, typ torskrom, klistrade sparsulor under skorna och vårdade ömt sin slitna kostym. Han

hade sökt in på Konstakademien men blivit avvisad och studerade istället på Academie Libre hos Pierre Olofsson och Olle Bonnier. Han sålde mig veterligen aldrig en tavla så länge jag kände honom. Han ägde tre dukar som var styva som korkmatta. Det gick inte längre att rulla ihop dem. Sölve hade målat på båda sidorna upprepade gånger; när han hade målat på ena sidan, vände han på duken och målade på baksidan och när han var klar med den målade han över framsidan när den var torr, och så där fortsatte han. Jag som själv hade målat en hel del tyckte många gånger att det var synd. Många tavlor som på detta sätt målades över var mycket bra, men Sölve var obarmhärtig. Han befann sig ännu under utbildning, höll på att lära sig. De riktiga målningarna skulle han skapa när han studerat färdigt. Nästa år sökte han till akademien i Köpenhamn och kom in och försvann på det viset från min bekantskapskrets. Men innan dess hann vi uppleva en hel del tillsammans eftersom vi delade rum ombord, den stora salongen, medan kaptenen själv hade egen hytt där han stånkade tillsammans med sina damer, en del tillfälliga som han raggade upp på Skansens dansbana, andra med kortare eller längre hållbarhet som han lärde känna på högskolan. Pelle hade charm och var företagsam till skillnad mot den oskuldsfulla besättningen i salongen. I Allmänna Gränd låg (ligger?) Lindgårdens Nedre, en tredjeklassylta där man kunde köpa en tallrik gröna ärtor för 90 öre. ”Tänker du äta gröna ärtor?” frågade en förskräckt servitris. ”Jag har bara en krona”, sa man och lade upp slanten på bordet. ”Jag har nog något annat ute i köket som du kan få för samma pris”, sa den moderliga och inte längre helt unga damen, ”Blir det bra med pytt i panna?” (På matsejdeln: Pytt i panna med ägg 1:25.) Det väckte ett visst nyfiket uppseende på restaurangen när någon åt och inte drack, och snart var servitrisen tillbaka med en hälsning från herrn borta i hörnet som undrade om man tänkte utnyttja sin ranson och om inte, kunde han i så fall få disponera den? Herrn borta i hörnet log artigt mot en. Naturligtvis signalerade man med en vänlig handviftning. Det berättades att Nöjesfältets ägare, gamle Lindgren, brukade komma in på krogen vid lunchtid och ställa sig i dörren och spanna ögonen i församlingen och ropa: ”Finns det några soppbögar här i dag?” De som anmälde sig fick sina luncher betalade på villkor att välgöraren fick dricka upp deras spritranson. Pelle, Sölve och jag hade blivit soppbögar, även om vi betalade soppan själva, men eftersom vi inte drack sprit till luncherna blev vi snabbt populära och restaurangens gäster, nästan samtliga stammisar, bistod oss med gentjänster när sådana behövdes. Vi antydde att vi måste skaffa oss en roddbåt och det dröjde inte länge innan en gammal sailor hörde av sig, en man som bodde i Djurgårdsstan och som hade eka som han inte behövde och var villig att sälja för femton kronor kontant och en halvpanna Renat. Spriten skaffade Pelle, som hade motbok därför att han hade varit gift. (Sölve och jag skulle få vänta tills vi fyllde 25.) Brännvinet gick åt när affären högtidligen gjordes upp. Vi invigde båten med att göra en roddtur runt Djurgården, ett drygt företag som det

tog oss en hel förtrollad augustinatt och två flaskor rödvin att genomföra. Till Pelle Edströms många goda egenskaper hörde att han gift sig i Paris. (Sölve lär ha varit vittne, men ibland när dryckerna blev många, tvistade de båda om vem som egentligen hade gift sig och vem som hade varit vittnet, då förhållandena vid tillfället i fråga ska ha varit ganska kaotiska, men eftersom Pelles förra fru, den söta flickan, påstod att det var Pelle, så var det förmodligen så.) (Sölve hade sedan liftat vidare ner till Rom och det hade gått galant eftersom 1950 var ett heligt år, då pilgrimer var välkomna att bo ett dygn i varje katolsk församling och församlingarna låg tätt mellan Paris och Rom och Sölve dessutom hade turen att stöta på en buss lastad med irländska pilgrimer som tog hand om honom.) Pelle hade skiljt sig men fick behålla motboken, och kunde därför köpa ut vinet som vi delade på. Motboks innehavare kunde köpa ut så mycket vin de ville, så länge de inte misskötte sig. På det sättet lärde jag mig att avsky ett vin som hette Estremadura och kostade 2:80 flaskan och som Sölve och jag drack liggande i våra ständigt gungande sängar. Pelle hade döpt prämen till La Putain, efter Sartres pjäs La putain respectueuse, Den respektfulla skökan ”för att hon inte skulle kunna sjunka djupare”. Ibland gungade hon mer än annars. När två Waxholmsbåtar samtidigt var på väg ut eller in i till kajen nedanför Nationalmuseum ville de köra i kapp, och eftersom de klumpiga skroven rev upp mängder av sjö så började La Putain gunga häftigt när de passerade henne och vi fick kasta oss på luckorna till våra köksskåp för att hålla dem stängda. Om vi missade det eller kom för sent åkte glas och porslin i golvet och vi fick ligga på knä och plocka skärvor.

När jag anlände med Nordpilen från Vindeln blev jag satt på taket för att spika på den tjärpapp som Pelles föräldrar i Västerås hade donerat till husbåten. Det ansågs att där uppe gjorde jag mest nytta, behövde inte halta omkring med mitt gipsade ben och vara i vägen för de andra. Nere i salongen låg Pelles lillebror den blivande Stadsteaterchefen Lars Edström på knä och la golv. Bräder köpte vi på Skansen där man just renoverade Sollidenrestaurangen, som Pelles pappa en gång hade varit källarmästare på. Man hade sorterat rivningsvirket i olika högar från prima över godkänt till skräp. Vi fick lov att köpa ur skräphögen för tio kronor kubikmetern, bräderna i de båda andra högarna var dyrare, men det var sällan någon som kontrollerade varifrån det virke kom som vi lastade på den dragkärra som Skansen vänligt hade lånat ut åt oss, och en kubikmeter är en ansevärd hög, mycket större än man tror, vilket påminner mig om ett tillfälle när någon i UGF, Umeå Gymnasist Förbund, på ett möte berättade att spekkulisserna behövde repareras och vi måste köpa in lite virke, varvid någon annan gymnasist, en träpatronsättling reste sig och lovade att be sin far skicka några ”standards”; någon kunnigare gymnasist räknade då ut att några standards virke skulle fylla sångsalen där vi satt från golv till tak. (Bokstävlar och ordkokor som jag hela tiden snavar på och som ständigt lockar mig på avvägar. Hur ska jag någonsin komma igenom mitt 50-tal?) Jag vande mig snabbt

vid den styva klumpen till vänsterben. Den kunde till och med tjäna som motvikt när man satt grensle över ett tak och när ibland, som det hände, dörren ut till kajen bakom Gröna Lund var låst, så att vi måste klättra över planket, kunde jag pendla med benet och kasta mig över på andra sidan med gipspaketet som motvikt. Jag lärde mig också snabbt att klättra ur och i ekan. Lite besvärligare blev det när Pelle tog bort ena åran för att vi skulle lära oss att vricka. Det skulle göra Sölve och mig till bättre sjömän. Själv kunde han naturligtvis redan konsten. Även den kunskapen inhämtade jag så småningom; med de teaterhistoriska kunskaperna var det sämre. Den studiero som Pelle och jag hade förespeglat oss, ville inte infinna sig. Ofta, alltför ofta, stod det glada människor på kajen och viftade med påsar och flaskor och gitarrer och vi var lätta att förleda. Vi fick också nya vänner och bekanta. Jag kommer ihåg en medelålders man som jag tror var handelsresande och som hade bil och skjutsades oss i den till Pelles föräldrahem i Västerås: Pelles syster Ingrid som gick i Witzanskys teaterskola och som blev chef för filminstitutet, Pelle själv, Sölve och mig. Pelles far, som basade över ASEAs personalrestauranger, var en brumbjörn med benprotes, en sjörövarhövding med bestämda åsikter (Pelle har blivit likadan), medan mamman var den vackraste av flickorna Edström (Pelle hade två systrar). Det sa Sölve under en av våra sängliggande vinkvällar och jag håller med. På den tiden hade bilarna länsbokstäver på sina registreringsskyltar och handelsresanden som körde berättade (utom hörhåll för damerna, förstås) att han hade en dröm: han skulle köra om en bil från Jönköping, sedan en från Visby, två från Örebro och slutligen en från Stockholm, den ostraffbara följderna av skyltbokstäver: F, I, T, T, A. Tyvärr, suckade han, var de gotländska bilarna sällsynta på fastlandet.

Inredningen av skeppet La Putain fullbordades av Sölve som lånade en bok på biblioteket med reproduktioner av Picasso och målade av de bästa av dem på smörpapper som han hängde upp som tavlor på våra väggar; dessförinnan hade vi spikat upp mängder av tidningar som isolering. Någon snäll människa skänkte oss sina mörkläggningsgardiner av svart papp i den förvissningen att de inte längre behövdes, att kriget nog inte längre stod för dörren. Pelle klädde insidan av salongen med den svarta pappen och därefter liknade den mest ett begravningskapell och vi frågade oss skämtsamt vem som skulle ligga på lit de parade därinne. Sölve vägrade att bo i en sådan omgivning. För egna surt intjänade pengar köpte han krita och lim och strök väggarna vita som bakgrund för sina picassotavlor. En ung målare som kom på besök, sa till Sölve när han såg tavlorna att det var väl inte att undra på att den killen inte kom in på Mejan. Sedan höll vi äntligen ett rejält invigningskalas då vi bjöd på risotto och medhavt vin; vi började koka ris i en av våra normala kastruller men den blev snart full och vi bytte till en större, men riset växte fortfarande och det slutade med att vi fick använda vår största tvättgryta och det blev långt mellan köttbitarna i risotton som bestod av nyskjuten and från Skansens fågeldammar där

Pelle genom sin fars förbindelse med Solliden hade jakträtt, påstod han. (Om han själv verkligen sköt fåglarna, två gräsänder, minns jag inte; det är tydligen nödvändigt att hålla efter beståndet av vilda eller halvtama änder på Skansen och sådant gjorde man i gryningen innan publiken släpptes in.) Mitt minne av tillställningen är av naturliga skäl dimmigt; jag ser bara framför mig fotogenköket med den bubblande kastrullen med riset som växer och växer och måste hällas över i en större panna och sedan i en ännu större och jag undrade om riset tänkte fylla upp hela kajutan som i sagan om gröten i grytan som man inte fick stopp på?

En teateruppsättning som jag såg den hösten var som en smäll i magen: Alf Sjöbergs iscensättning av Almqvists *Amorina* på Dramatens lilla scen, en lekfull, poetisk och fantasifylld föreställning där regissören hade tagit vara på alla tänkbara moderna knep och förenklingar, sådant som man dittills mest sett på experimentscener som Dramatikerstudion och studentteatern. Han slog oss med våra egna vapen. Han använde antydda dekorelement, skärmar med projektioner, silhuetter, dockor och det var som om detta att han övervann det begränsade utrymmet på Lilla Scenen bara ökade suggestionen. (Professor Beijer sa under en sina föreläsningar att teater inte handlade om illusion eller icke, utan om suggestion.) Tyvärr krävdes sjuttioen personers medverkan varje kväll under den fyra timmar långa föreställningen och den kunde därför bara ges under tjugo dagar. Men mycket i uppsättningen har etsat sig fast i mitt minne: Anita Björk i huvudrollen som den förryckta fröken och Per Oscarsson som hennes bror, massmördaren Johannes. En särskilt plats i minnet har Anders Henriksson som kyrkoherde Libius i *Danderyd*.

Vi på studentteatern försökte leva upp till våra ambitioner att spela sådan dramatik som skulle vara angelägen och till den änden föreslog Per Verner - Carlsson att vi skulle ta upp Sartres *Döda utan gravar* med honom själv som regissör och bland andra Pelle Edström och mig på scenen. Det hade tillstött nya medlemmar till föreningen, ett gäng från Djursholm som skulle betyda mycket under de kommande åren, två unga juridikstuderande, Sigvard Holstad, som så småningom skulle bli Justitieombudsman, och Ivar Wennborg som blev kassör i studentteaterns styrelse. De båda skulle också vara med i *Döda utan gravar*. Bodil Kåge (den blivande fru Verner-Carlsson nummer två) spelade rollen som Lucie. Skalden och blivande Ekelöf-utgivaren Reidar Eknér gjorde en övertygande prestation som den unge pojken som dödas av sina egna för att hållas tyst. Reidar var liten och spenslig till växten och hade en ljus röst som gjorde honom flera år yngre. Olle Grönstedt, vår pére nobell övertygade som motståndsmannen Jean. Sigge Holstad, Pelle Edström och jag spelade de tre franska kollabortörerna, som torterade motståndsmännen, och Pelle överraskade oss allihop genom ett intensivt utspel på gränsen till överspel i sin otäcka roll som sadisten Clochet och jag lärde mig den gången hur viktigt det är att försöka hålla huvudet kallt och inte förbluffas när medspelare som gått på halvfart

under repetitionerna plötsligt ger järnet på premiären. Föreställningen fick ett gott mottagande. Rolf Carlsten berömde mig för min naturliga håltä. Keve Hjelm hade satt upp pjäsen som elevprov när han gick regilinjen på Dramaten. Möjligen bara de två första akterna? Ulf Palme gratulerade Per Verner efteråt och sa att han trodde det vara omöjligt att framföra hela drammat, men att vi hade tagit honom ur den uppfattningen. Yngve Gamlin hade gjort en suverän dekor som vanligt, men hade glömt att göra fönstret öppningsbart i skolsalen där tortyren och förhören pågick. Han fick säga upp det, vilket var nödvändigt eftersom en av fångarna, den storvuxne Göran Schedin, en duktig och känslig amatörskådespelare som hade gjort Woyzeck i Bengt Lagerkvists uppsättning, kastade sig ut genom det i fjärde akten. Trots Yngves protester tolkade vi det som ett bevis på att han inte orkat läsa pjäsen till slut.

Nu hade de sex veckorna förflutit och jag befriades från gipset som klipptes upp av professorn på Norrbackainstitutet med vad som liknade en plåtsax. Fram kom en liten ynkelig spira, bara hälften så tjock som det friska högerbenet. Jag hade ju märkt att förbandet satt lösare, att jag kunde sticka in en linjal uppifrån och klia mig på knäskålen, en sån där liten njutning som man längtar efter så att man kan bli tokig när man inte kan få den. Knäleden var helt stel. Professorn beordrade sjukgymnastik och jag fick behålla gipset som stöd fastlindat med elastisk binda. Gymnastiken var inte effektiv. Jag låg på en brits på massageavdelning nere i institutets källare med underbenet hängande över kanten medan tjocka, muskulösa tanter vräkte sig över det med hela sin tyngd. Så småningom lyckades de böja lite på det. Man hade en gradskiva som man mätte framstegen med. Varje grad hälsades med glada tillrop och jag tycker mig minnas att rekordet var 15 grader av de 90 möjliga och det var inte helt smärtfritt heller. Knäet svullnade upp och professorn som ville röntga det stack en grov spruta i leden för att tömma ut vattnet; därvid lossnade bakändan på sprutan och flög i en vid båge genom rummet och vatten från mitt knä blötte ner både honom och hans sköterska. Menisken hade inte läkts och nu bestämdes det att jag skulle opereras. Under den här massageperioden inträffade några för mig ganska typiska förödmjukelser. En morgon när jag hade tid för massage, stod på kajen bakom Gröna Lund upptäckte att jag inte hade pengar till spårvagnen. Sölve var på sin målarskola och Pelle var redan i land. Om jag bara skulle ha åkt in till stan hade det inte varit något problem då jag alltid kunde åka med färjan från Allmänna gränd till Slussen. Jag hade fri tillgång till polletter eftersom mannen som hade uppsyn över Kol & Koks pråmar också arbetade på Djurgårdsfärjorna och förvarade polletter (som annars kostade 25 öre styck, tror jag) i en plåtburk på sitt kontor, som alltid stod olåst. Han var vår vän och vi var välkomna att ta för oss ur burken vid behov. Enda sättet att skaffa pengar nu, om jag inte ville missa min massagesitetid, var att låna av någon snäll människa på kajen och jag dök på den första jag träffade, som grävde upp några mynt ur sin ficka samtidigt som

han medlidsamt frågade om jag ofta brukade gå här på kajen och bomma pengar? En annan gång när jag skulle till professor Friberg på undersökning och hade bråttom upptäckte jag att jag hade glömt att tvätta fötterna. Det var höst och vattnet i Strömmen var kallt och jag skulle inte hinna värma. Han märker ingenting, tänkte jag sangviniskt. Han märkte visst och jag fick en föreläsning om vikten av god personlig hygien, som upplevdes extra pinsam av en i ämnet väl intjatad apotekarson. (Å andra sidan skriver inte Vilhelm Ekelund: "Hvad än lifvet må vara anlagt på – inte är det anlagt på hygien!") En morgon när det var extra kallt hade jag klätt på mig långkalsonger glömsk av att jag måste ta av mig dem för massagen. När jag kom på det satt jag redan på spårvagnen. Jag tänkte slött att det spelade nog inte så stor roll för de gråhåriga tanterna på Norrbackainstitutet som väl var både far- och mormödrar hade säkert sett det mesta. Men just den gången kom de och presenterade en elev, en ung flicka de tyckte skulle få öva sig på att knåda mig. Där låg jag och drog i skjortan och skämdes som en hund. Så blev det bestämt att jag skulle opereras, den inte ihopläkta menisken skulle tas bort och en dag bestämdes och tid sattes upp. Jag skulle infinna mig dagen före ingreppet för att läggas in på Haltan. Per Verner och jag var medvetna om lägets allvar, inte så att jag var rädd för läkare och sjukhus, de utgjorde tvärtom en del av min trygghetsskapande bakgrund; jag tyckte att eter luktade gott och kände mig hemma när jag kom in på ett apotek, men man hade ändå hört om operationer som gick fel, om patienterna som avled under narkos och i andra egentligen som ofarliga betraktade sammanhang. Ifall det skulle vara sista gången, tog vi oss en rejäl bläcka på Dramatenkrogen dagen innan och det var följaktligen med långtansfulla blickar som jag betraktade den inbjudande sängen när jag kom på eftermiddagen till sjukhuset särskilt när jag jämförde den med en enkla resårslaf som jag sovit i ombord på husbåten de senaste två månaderna. Får man gå och lägga sig? undrade jag och sköterskan sa förvånad att det gick för sig och jag kröp till sängs med någon av de teaterhistoriska böcker som jag hade tagit med mig; jag hade bestämt att nu skulle jag bita huvudet av skammen och börja studera på allvar. När jag skulle jag hitta ett bättre tillfälle? Man hade sagt att jag skulle vara sängbunden minst en vecka, kanske tio dagar. Jag började med att läsa in antiken och medeltiden men hann säkert inte många sidor denna första eftermiddag i Margret Biebers History of the Greek and Roman Theater innan ögonlocken föll ihop. Jag väcktes av att någon försiktigt skakade mig: Du ska ha din sömntablett. Det hjälpte inte att jag försäkrade att jag inte behövde den, det var doktors order, gapa och svälj! Nästa dag fick jag ryggmärgsbedövning, vilket innebar att jag inte sov under operationen utan var vaken och låg och tittade i någon av det hundratal små speglar som satt på insidan av lampskärmen som hängde över operationsbordet. För att jag inte skulle se vad läkarna gjorde (på den tiden var patienten den minst betydelsefulla personen på sjukhuset) hade man hängt ett skynke på en ställning i midjehöjd mitt på sängen. Professor

Friberg skar och föreläste för ett antal andäktigt beskådande medicine studerande, alla iförda vita rockar och mössor och munskydd och efter att ha lyssnat en stund tappade jag intresset och började istället fokusera mina blickar på de mycket vackra ögonen mellan mössan och munskyddet på den sköterska som satt vid mitt huvud och vakade över mitt ansikte. Det var förstås inte läge att bli upphetsad; det var inte lätt att gissa om hon log, men jag tyckte att jag kunde tro det eftersom de flesta kvinnor ler automatiskt när man ser dem i ögonen; jag tänkte på hur få kvinnor som jag hade sett i ögonen på sista tiden: jag vill inte neka till att jag hade blivit lite småkär i Pelles trevliga syster Ingrid, men hon var ändå inte min typ, jag som sökte efter den perfekta kvinnan, med glasögon och ett utseende som var alldeles för likt den äldre broderns. Dessutom hade jag träffat Susanne från Åsele, min kamrat från gymnasiet i Umeå och kära motspelerska i amatörteatern. Någon berättade att hon bodde i en lägenhet på Grevgatan på Östermalm och eftersom jag alltid varit förälskad i henne var det henne jag hade i mina drömmar och då fanns det inte plats för någon annan. Jag hade varit och hälsat på henne och vi hade som vanligt kunnat prata och skämta, men hela tiden noga hållit oss på vår kant och lika litet då som någon annan gång vågade jag bekänna för henne att jag älskade henne, och även om hon borde ha begripit det på grund av min hundlika tillgivenhet (som jag hade svårt att dölja), lät hon mig aldrig märka att hon förstod det; hon var vacker och levande och intelligent och begåvad men på samma gång knuten och okvinnlig; hård på ytan, inte mjuk, och jag kunde inte tänka mig att utan inledande förklaringar ("spontant") bara smeka eller kyssa henne. Det skulle kännas som ett slags helgerån och hon gav mig ingen uppmuntran. Och dessutom tyckte jag att jag hade så litet att erbjuda, någon gång i ett avlägset fjärran skulle jag förvisso lyckas, men sånt kunde man inte bygga en framtid på, hon var värd något bättre! (Min lantliga oskuld kvarstod alltså orubbad även om jag börjat förbereda dess upphörande genom att köpa tre kondomer i en liten plåtask av en frisör på Odengatan.) Nu sydde en assistent igen det lilla såret på mitt knä, bara några centimeter stort, som var orsaken till all den här uppståndelsen.

Haltan var ett ortopediskt sjukhus. Det fanns ingen som var allvarligt sjuk, som låg och yrade och dog på vår avdelning, i den sal där vi fyra var inhysta: jag med mitt knä, den unge killen närmast fönstret bredvid mig som skulle opereras för diskbräck och de båda medelålders männen på andra sidan rummet som båda hade polioskador, eller skador av barnförlamning, som vi sade på den tiden. Det fanns gott om polioskadade i landet innan man hade fått fram ett effektivt vaccin; jag tror att de flesta på vanförestalten hade drabbats av denna sjukdom, särskilt barnen som körde på kapp i sina rullstolar i korridorerna i avdelningen en trappa ner. Han som låg mitt emot diskbräcket hade fått en förlamningsskada i handen och läkarna hade klivit senan som gick från tummen till långfingret och lagt ena halvan av den till pekfingret så att det hade fått tillbaka sin

rörlighet. Vi kunde inte nog förundra oss över läkarvetenskapens framsteg. Så låg till exempel en äldre farbror i ett enskilt rum. Han hade faktiskt haft mycket ont i ena benet, fått feber och mått ganska illa, men nu var han glad och munter igen sedan doktorerna hade kapat av honom benet, den sjuka lemman där allt det onda satt. För att han skulle slippa fantomvärk hade läkarna plockat vita nervändar med pincett ur den kvarvarande lårstumpen; de såg ut som kokt spagetti, ”en hel sonderskål full”, försäkrade farbrorn som påstod att han hade varit vaken under hela operationen. I en annan sal låg en fiskare från Västervik som var inne på kontroll. Hade fallit från kajkanten ner i en tom stålpråm och hamnat på rygg på kölsvinet så att ryggraden och båda höfterna hade krossats. Nu gick han ledigt omkring ehuru med stelopererad rygg och proteser i båda höfterna och hade återuppragat fiskaryrket, men han måste komma tillbaka hit för kontroll en gång om året. En ångestblek taxichaufför från Södertälje satt tyst och höll sin fru i handen i dagrummet väntan på operation; han skulle också få en ny höftled. Att operera höfterna var en ny idé, slitna höfter var ett modernt besvär som särskilt taxichaufförer var utsatta för: det evinnerliga sittandet och skumpandet i bilen. Också han genomgick en metamorfos i och med att operationen var avklarad, den tjocka frun försvann och han ingick gladeligt i vårt tipsbolag, där däremot min medverkan var starkt ifrågasatt sedan jag råkat säga att jag inte trodde att vi skulle vinna. ” Du måste tro att vi vinner. Annars får du inte vara med!” På den tiden fick man röka på Norrbackainstitutet, till och med inne på salen, eftersom många av oss, liksom jag, måste ligga i sängen och inte kunde gå ut i rökrummet. En halvtimme efter varje måltid ställdes fönstren upp och cigaretterna och piporna togs fram och sedan låg vi i sängarna och njöt av vårt gift. Även patienten med den polioskadade handen, som kunde gå ut i rökrummet när han ville, föredrog att ligga i sängen och röka efter maten. På min andra dag på sjukhuset kom en dam med en vagn full med garner och sybehör och bastremсор och annat hobbyaktigt till mig och föreslog att jag skulle välja ut ett lämpligt handarbete, arbetsterapi, kallade hon det, och hon underströk hur viktigt det var att man hade något att syssla så att dagen inte blev så olidlig lång och dessutom hade forskningen visat att man så lätt kunde bli hospitaliserad, finna sig alltför väl tillrätta i en händelselös tillvaro där andra passade upp en medan man själv låg passiv i sängen och lät sig matas som en fågelunge. Jag borde lära mig virka, sa hon. Jag sa att jag inte hade tid med det, att jag hade en tentamen i teaterhistoria som jag måste läsa in och visa henne Bieber och de andra böckerna jag hade tagit med mig. Jag borde ändå ha ett handarbete, envisades hon, men jag började nu med viss hetta hävda min rätt till fria studier och elden blåstes under av mitt dåliga samvete. Hade jag inte försummat mina studier länge nog? Nu skulle här studeras, därmed basta! Damen retirerade med lovade att komma tillbaka. De två av mina tre rumskamrater som var polioskadade virkade lydigt, medan diskbrocket stickade.

Muntrast på avdelningen var en lång, mager sjuksköterskeelev som hade tagit för vana att skämtsamt nypa mig i tårna. Det gick väl an med högerbenet, men eftersom jag måste hålla det nyopererade vänstra benet stilla och inte fick röra det, var det en ren plåga när hon nöp mig genom täcket. Hon tycktes njuta av det i någon slags ungflickssadism. Det hjälpte inte att jag hämnades, när jag lyckats lura henne att rätta till kudden åt mig. Då hon lutade sig fram över mig stack jag in handen under hennes kjol och knep henne på låret. Med ett förtjust skrik var hon utom räckhåll nere vid fotändan och tog mina tår i ett stadigt grepp och jag måste böna och be om förlåtelse. Genom den långa tjejen kom jag i kontakt med en flicka som jag hade känt som liten, dottern till morbror Haralds svågers, skohandlaren i Mora. Hon var också elev på Norrbackainstitutet fast inte på den avdelning där jag låg. Vi hade lekt med varandra när jag var sju år och vi bodde på Sollerön om sommaren (vi hyrde hennes pappas hus) och nu bjöd hon in mig till sig, till det elevrum på sjukhuset där hon bodde. Jag uppskattade verkligen möjligheten till omväxling (jag hade då kommit upp på benen och började gå för egen maskin med kryckor) eftersom det verkade som om jag hade blivit fast på anstalten. Professorn med entourage gick rond en dag. Han läste mina uppgifter på skylten med feberkurvan som hängde på sängens fotända. ”Bor ni på ett bibliotek?” frågade han. Eftersom brevbararen inte besökte fartyg som inte låg förtöjda vid kaj hade vi på La Putain ställt om posten till c/o Drottningholms Teaterbibliotek, Linnégatan 7. Jag förklarade det för professorn. ”Så ni bor på en husbåt mitt på Stockholms Ström?” Nja, inte precis mitt på, mera nära Djurgården, alldeles utanför Gröna Lund. Han sa att jag inte fick flytta tillbaka dit när jag blev utskriven, att jag hade legat och blivit van vid sjukhusets angenäma inomhustemperatur och skulle få lunginflammation direkt om jag återvände till höstfukten och oktoberkylan ombord på en husbåt. ”Jag skriver inte ut er innan ni kan visa att ni har en annan bostad”, sa han och vände på klacken och försvann utan att tala om för mig hur det skulle gå till. Jag trodde att han skämtade, men han menade allvar och återkom till ämnet vid sin nästa rond. ”Så länge ni inte kan visa att ni har någon annanstans att bo får ni stanna här.” Jag hade börjat bli återställd och kunde nu kröka på mitt knä efter att ha fått daglig sjukgymnastik och jag gick med hjälp av en krycka.

Jag började ledsna på Haltan. Nu var goda råd dyra. Jag talade med vänner som kom på besök om mina bekymmer, och den som ryckte ut till min hjälp var min gamle skolkamrat från Skellefteå, Junker Hedman, som hade infunnit sig i Stockholm för att börja på Teknis. Vi hade varit bästa vänner alltsedan vi började i läroverket. Junker hade haft rakitis – engelska sjukan – som liten och fått trättbröst, bröstbenet var hopkrympt medan ryggraden växte i en båge som gjorde honom puckelryggig och dessutom hade han slagit sönder sina knän och fått dem ersatta med silverkulor, så han var väl bevandrad på Norrbackainstitutet. Läggs därtill att han hade

glasögon tjocka som buteljbottnar eftersom han var rejält närsynt, så förstår ni lätt att han var ett typiskt mobboffer precis som jag varit innan jag satte mig i respekt genom att helt enkelt spöa upp en av de värsta plågoandarna. Detta gjorde honom direkt till min vän. Han delade inte min passion för teater med däremot läste vi tillsammans luntorna om De tre musketörerna och Greven av Monte Christo och alla andra böcker som hörde till vår slukarålder. Egentligen hade Junker tänkt bli apotekare, men pappa hade avrått honom med tanke på hans dåliga ben. En apotekare stod och arbetade. Junkers farfar hade varit apotekare och beryktad sådan eftersom han (enligt min pappa) var en av de få apotekare som hade gått i konkurs. Junkers äldre syster arbetade som operationssköterska hos den store Olivercrona på Sabbatsberg och när Statens Järnvägar med anledning av Gustav V:s begravning ordnade billighetsresor till Stockholm hade Junkers mamma och yngre syster utnyttjat erbjudandet och lämnat Junkers pappa och Junker hemma i Skellefteå; Junker höll på att komplettera studentbetygen så att han skulle kunna komma in på Tekniska Högskolan, Han berättade att pappa jägmästaren hade kommit hem tidigare än vanligt på eftermiddagen och sagt att han inte mårde bra och behövde vila sig och när Junker efter några timmar undrade varför pappan var så tyst och gått in i sovrummet för att se efter, låg han död på sängen. Han hade fått en hjärtattack. Junker hade lyckats med sin ambition att läsa upp sina betyg och nu hade han kommit in på Teknis. När vi var skolkamrater var vi båda intresserade av maskiner och teknik. Den lidelsen hade svalnat åtskilligt hos mig sedan jag började på läroverket i Umeå. Men Junker hade kvar sin och den manifesterade sig inte bara i valet av studiegång utan också i att han körde omkring på en motorcykel, en tjeckisk CZ , 125 kubik. Han hade hittat ett rum på Sveavägen mitt emot Vanadislunden. Han stod utanför huset och kickade igång motorcykeln när en liten pojke kom fram till honom och sa: Ska du ut och åka nu igen? Jajmen, sa Junker. Och så kommer du hem sent, som vanligt, sa den lille killen. Junker förstod att orden hade varit i säck innan de kom i påse, och numera stannar han motorn på sin höj ett kvarter ifrån sin port när han kommer hem på kvällen och går och leder cykeln de sista metrarna.

På Teknis fanns en anslagstavla där hugade uthyrare av möblerade rum satte upp lappar med erbjudanden till studenterna. Junker fann ett rum åt mig på Dalagatan och jag fick ett telefonnummer och ringde och gjorde upp med värdinnan att jag skulle få flytta in den första november. Dit återstod en dryg vecka och den tiden förbarmade sig Gubben Alm och hans mamma över mig och jag fick sova i en säng i hans rum i villan i Bromma. Gubben kallade sin mamma Bojan. Bojan livnärde sig på att ge bridelektioner och Gubben och hon, dessa vänliga människor, intygade inför översköterskan på avdelningen att jag nu hade en annan bostad än prämen och professorn släppte mig ur sitt grepp efter nitton dagar Jag hade i alla fall fått studiero och hunnit läsa in en stor del av den litteratur som

skulle redovisas i den första av de tre tentamina som krävdes för högsta betyget i teaterhistoria.

Damen på Dalagatan var inte trevlig. Tvärtom var hon snål och misstänksam och ju mer jag försökte mjuka upp henne, på mitt varma och humoristiska sätt, desto fler ogillande blickar fick jag. Hon var en mager, medelålders ungmö som låste in telefonen och vaden innan hon gick till arbetet på morgonen, och eftersom det var november, frös jag ganska tappert medan jag väntade på hon skulle komma hem så att jag kunde elda en brasa i kakelugnen. Det fanns två fönster i rummet och mellan dem satt fästet till en lina som var spänd tvärs över gatan och bar upp luftledningen till spårvagnen. Mitt rum blev som resonanslådan på en fiol och det började surra i tråden varje gång en vagn startade nere på Norra Bantorget och kämpade sig uppför backen mot Odenplan, ett obehagligt gnissel. Lika illa var det när vagnen gick åt andra håller, söderut. Jag vantrivdes från första stund i rummet. Det var också faktiskt första gången som jag bodde helt ensam. I Vindeln och Älvsjö delade jag rum med min bror, ombord på husbåten delade Sölve och jag salongen, på Haltan var vi fyra man på salen, på I 20 tolv på luckan. Hos Hildur Lundmark i Umeå hade jag eget rum, men mitt över en liten korridor bodde två andra killar som också gick i läroverket, bröderna Berg, söner till en jägmästare i Sorsele. (Var kommer alla jägmästare ifrån, som invaderar min berättelse? Det ska bli slut på dem, det lovar jag.) På Dalagatan satt jag mol allena i ett kallt och mörkt rum (snåla kärringar har svaga glödlampor) och kände hur ångesten, som hade varit försvunnen under höstens turbulens kom krypande tillbaka. Jag sa till Junker som hyrde rum hos en familj på Sveavägen inte långt ifrån mig att jag nog inte skulle stå ut mycket längre och den snälle mannen fick ett nytt napp – hittade en ny lapp – på anslagstavlan, och den gången var det en fullträff, fröken Karlsson i hörnet av Frejgatan och Valhallavägen. Fröken Karlsson hade varit hattmodist och arbetat i en affär på Västerlånggatan. Hon hade en lägenhet på tre rum och kök i husets bottenvåning och det var ett stabilt hus med tjocka, murade väggar. Mitt rum hade fönster mot Valhallavägen och det låg inte högre upp än att min bror kunde klättra in genom att ställa sig på min cykel, som nu åter kom till heders. Var hade den hållit hus? Jag kunde knappast ha haft den på pråmen och jag kunde inte cykla ordentligt så länge jag hade gipset. (En av dess gåtor som livet är så fullt av. Begär inte att jag ska kunna besvara dem alla.) I hörnrummet bodde hon själv och i rummet med utsikt mot Frejgatan bodde hennes svåger som var änkling och också hette Karlsson. Han hade en färggrann näsa och hade varit servitör och ryckte ibland in och hjälpte till när det var stora fester på Stadshuset. Han brukade korka upp vinflaskorna inför Nobelbanketten och kunde ibland berätta om den goda mat som hade serverats vid olika högtidliga tillfällen. In mot gården fanns ett kök där en liten spis med två lågor spred en svag doft av gas ut i hallen där också telefonen stod på ett litet bord. Jag använde aldrig gasen utan höll mig till

den elektriska varmvattenkokare som bror min och jag hade skaffat oss när vi bodde på Tre Kungars Väg.

Per Verner - Carlsson var frankofil och jag upplevde verkliga högtidsstunder när det hade kommit ut nya nummer av Théâtre populaire eller Cahier med fransk dramatik som vi läste tillsammans, det vill säga Per Verner spontanöversatte för mig. Vi talade varmt för Audiberti och Adamov och Ionescu och Ghelderode och fick väl studentteatern att acceptera Audiberti; jag undrar om inte Per Sjöstrand satte upp en av hans pjäser. Vi fick allt mer att säga till om i studentteatern där jag blev sekreterare och Ivar Wennborg, jur stud och handlarens son i Djursholm var kassör och Lars Hansegård ordförande. Genom att vi var så fokuserade på det franska upptäckte vi sent Berthold Brecht. Jag kände bara till honom som författare till Tolvskillingsoperan och en sång som ofta spelades i radions gramfontimme som handlade om en ung man som kysser en flicka och efteråt bara kommer ihåg molnet han såg på himlen över hennes axel. Nu läste vi i tidningarna att Göteborgs Stadsteater skulle spela ett drama som hette Den kaukasiska kritcirkeln. I Sandbergs bokhandels skyltlådor ställde man ut Brechts skrifter i östtysk upplaga, grå häften som kallades Versuche och jag köpte häfte 10 som innehöll försök 22-24; huvudinnehållet var Herr Puntilla und sein Knecht Matti ett stycke som vida översteg studentteaterns krafter men i häftet fanns också en mindre pjäs: Die Ausnahme und die Regel, Regeln och undantaget, som inte kändes lika krävande. Per Verner föreslog att jag skulle sätta upp den och jag kastade mig entusiastiskt in i företaget att göra en råöversättning; så snart jag kom hem till Vindeln för juluppehållet satte jag mig med pappas gamla Remington skrivmaskin (egentligen mammas eftersom väl knappast pappa skrev på den; han köpte den när vi bodde i Skellefteå och mamma som hade jobbat på kontor och kunde skriva maskin skrev ansökningshandlingar när han sökte befattning som föreståndare för olika lediga apotek) och började mödosamt knacka ner en text. När min far undrade om detta ingick i mina (hittills resultatlösa) studier måste jag medge att det gjorde det inte och han var nu ganska bister när han frågade hur jag egentligen hade tänkt mig min framtid; vi hamnade rejält på kontrakurs, han fick mig att erkänna att jag hade misslyckats hittills, att jag hade slösat med tid, att det lilla i studieväg jag hade åstadkommit inte var mycket att skryta med; kort sagt: han fick mig att skämmas, att känna mig usel och det slutade med att jag grät, och det gjorde att jag kände mig ännu ruttnare eftersom tårarna inte var helt igenom äkta utan lika mycket ett spelat försök från min sida att slingra mig ur samtalet. Jag lovade min far att skärpa mig och hädanefter lägga ner hela min energi på studierna, och han lät sig nöja med det, eftersom han också helst ville undvika obehagliga konfrontationer och vi andades ut med var sin cigarett där vi satt på hans kontor i apoteket. Jag förstod att han inte hade det så lätt. Hans nya fru hade gått in för att städa ut allting uppe på Apotekets vind. Jag hade mitt skrivbord i vindsrummet och Ingrid hade

städat mina skrivbordslådor, ett intrång i min privatsfär som jag inte var van vid. Vi respekterade varandra i vår familj. Det som hon tyckte var skräp i lådorna kastade hon i värmepannan, däribland en låda lös kpistammunion. Det lär ha smällt bra. Jag skrattade gott när pappa berättade det. Han skrattade inte. En jättelik skräphög, lådor, kartonger, tunnor, rester som hade sparats av tidigare hyresgäster, vårt egna gamla bagage, generationers samlade Veckojournalen och Idun, förpackningar till mediciner som inte längre tillverkades, mina och min brors gamla leksaker, tornade upp sig vid husets östra gavel; där fanns också min gamla Allers modellteater. (Om du vill spara den, får du gärna göra det, men då får du ta med dig den till Stockholm; hur skulle jag få plats med den i mitt inackorderingsrum? Det var ju inte bara själva teatern, som visserligen gick att fälla ihop utan också dekorerna och figurerna till Det var en gång, Skattkamarön och Baskervilles hund. Ytterligare ett trygghetstorn rasade, min modellteater; att möbler och tavlor och den välbekanta inredningen i mitt barndomshem gick samma väg, gjorde mig mindre: där hade förödelsen varit igång sedan den dagen då Ingrid kom i huset).

